

БЪЛГАРСКАТА ПАРТИЙНА СИСТЕМА: ВЪЗНИКВАНЕ НА НОВ ТИП КЛИВИДЖ “ЦЕНТЪР — ПЕРИФЕРИЯ”

МИЛЕН ЛЮБЕНОВ

1. Увод

В годините на преход към демокрация партийните предпочитания в България се оказаха един особено динамичен компонент, определящ до голяма степен характера и особеностите както на формиращата се партийна система, така и на развитието на процесите в зараждащото се гражданско общество. Вече близо двадесет години след началото на демократичните промени политическите партии и партийната система в България показват ниска степен на консолидация, стабилност и предвидимост. Материален израз на това са нарастващото недоверие към партиите и политическия елит от страна на гражданите; увеличаването на процента на негласуващите по време на избори; засилването на популисткия дискурс в обществото и появата на нови популистки партии, които печелят електорална подкрепа.

Целта на тази статия е да даде емпирични доказателства в подкрепа на тезата за очертаването на нов тип кливидж “център — периферия”, който все повече ще оказва влияние върху структурирането на партийните предпочитания на избирателите.

Основанията за една подобна хипотеза са все по-силните социално-икономически различия между центъра и периферията, катализатор за което е засиленият процес на обезлюдяване на периферията (провинцията) за сметка на външна миграция към чужбина и вътрешна миграция към столицата. Тези процеси са подсилени от наличието на устойчив социален популизъм в обществото — предпоставка за засилване на популистките нагласи.

2. Концептуална рамка

За да бъде изграден теоретичен модел за ролята на кливиджите за превръщането на едни или други партийни предпочитания в структурен

политически избор, изграждащ новата демократична партийна система в България, е необходимо да бъде разгледан накратко общият научен дебат за значението на кливиджите в бившите комунистически държави.

Популярната концепция на Липсет и Рокан за трансформирането на кливиджите в партийни системи кара мнозина да подложат на проверка този модел в условията на новите европейски посткомунистически демокрации (Lawson et al., 1999; Batory and Sitter, 2004; McAllister and White, 2007). Това съвсем естествено поражда въпроса — адекватен ли е този модел за обясняване формирането и структурирането на партийните предпочитания в страните от Централна и Източна Европа?

За да бъде отговорено на този особено важен въпрос, е необходимо да бъдат взети под внимание следните няколко фактора:

Първо, концепцията на Липсет и Рокан разглежда генезиса на развитие на западните общества на базата на общи цивилизационни процеси, които са се случили в определен исторически период от време и които определят основните “елементарни блокови структури на модерното демократично развитие” (Mair, 2006: 374).

Второ, този процес, определящ развитието на социално-икономическите и политически отношения в западните общества, вследствие динамиката и проявленията на кливиджите, съвпада с развитието на модерните масови партии, които направляват, структурират и канализират кливиджите чрез силните тогава класически представителни функции на партиите. Именно масовите партии придават така важния организационен елемент, който не само създава предпоставка за изграждане на идентичности, на които кливиджите се основават, но и на политизирането им под формата на политически идеологии, чрез които кливиджите се “прехвърлят” в политиката.

Тези процеси не са характерни за новите европейски демокрации поради чисто историческите причини и закономерности. Това прави проблематично прилагането на концепцията за кливиджите на Липсет и Рокан за страните от Централна и Източна Европа. Този въпрос е повдигнат в няколко ключови текста, които ще бъдат разгледани накратко в следващите редове.

Най-общо съществуват три типа изследвания за кливиджите в страните от Централна и Източна Европа — едните прилагат изцяло концепцията на Липсет и Рокан с тяхната типологизация на кливиджите

(McAllister and White, 2007), други я използват само частично за някои кливиджи като аграрния например (Batory and Sitter, 2004), а трети търсят изцяло нови кливиджи (Lawson et al. 1999).

Според Макалистър и Уайт (2007) социалните кливиджи в новите демокрации са подобни на тези в утвърдените демокрации, като преобладават тези с религиозна и класова доминация. Общата оценка, която двамата автори правят, е, че за разлика от партиите в Западна Европа тези в Източна са далеч по-неефективни в своето представителство на кливиджите. Изследването, направено от Макалистър и Уайт, има една съществена методологическа слабост, която се крие в неговия подход. Дватама търсят наличие на кливиджи единствено в социалната структура на обществото, т.е. ако има съществени социални различия, основани на религия, етнос, социална стратификация, степен на урбанизираност, то това означава, че съществуват и кливиджи. Социалната структура на обществото обаче не е достатъчно условие за наличието на кливиджи (виж Mair, 2006).

Друг основен подход при изследването на кливиджите в посткомунистическите демокрации е този, при който те се дефинират по чисто индуктивен път, както правят в Lawson et al. (1999). Тази книга, под редакцията на Лоусън, Рьомеле и Карасимеонов включва case studies за България, Румъния, Полша, Чехия и Унгария. Тук ще бъдат разгледани общата теоретична рамка, зададена от Рьомеле и Лоусън, и подходът на Карасимеонов за кливиджите в България, който заслужава да бъде анализиран подробно.

Кей Лоусън предлага едно по-общо определение за кливидж, което по-лесно би прилягало на вписването на тази политологична категория в социално-политическите условия на новите демокрации от Централна и Източна Европа. Ще използвам това определение като изходно положение при изграждането на моята концептуална рамка за кливиджите в България, като то ще бъде разгледано в критичен план — съпоставено с гледището за трите основни съдържателни характеристики на кливиджите, дефинирани от Бартолини и Мейър (1990). Според Лоусън “кливиджите са дълготрайни структурни конфликти, които пораждат противоположаващи се една на друга политически позиции, независимо дали са представени или не от партии” (Lawson et al. 1999: 22).

Едно подобно определение има няколко съществени предимства,

но се забелязват и редица недостатъци. Самата Лоусън отбелязва, че даденото от нея определение е “едно от многото”, като ще “остави на читателите да решат коя от дефинициите да изберат” (ibidem: 22). Всъщност другата дефиниция е тази на Бартолини и Мейър (1990) за трите характеристики на кливиджите. Аз мисля, че Лоусън дава едно подобно определение, тъй като опитва да избегне формулировката на Бартолини и Мейър, според която кливиджите се основават на (1) ясно социално разделение, (2) изразена идентичност и (3) организация. При условие, че концепцията за трите характеристики на кливиджите бъде приложена за страните от Централна и Източна Европа, то това автоматично би изключило наличието на кливиджи в тези страни, каквито всъщност колективът под ръководството на Лоусън, Ръомеле и Карасимеонов търси. Това е така, защото (1) в посткомунистическите общества са трудно разграничими дадени социални разделения — освен етнически или религиозни, (2) което от своя страна прави невъзможно наличието на ясно различни идентичности, на които групата трябва да се основава, (3) а партиите не могат да бъдат адекватен организационен инструмент за изразяване на дадени кливиджи, дори и да има потенциал за такива, поради това, че те не могат да изпълняват своите представителни функции, така както това са правили техните западни аналози в миналото (Katz and Mair, 1995; Kopecky, 1995; Katz and Mair, 2002; Biezen, 2000).

Това всъщност е основната причина, поради която Лоусън използва едно подобно широко определение, допускайки възможността кливиджите да са “противопоставящи се политически позиции”, независимо дали са партийно представени. Това обаче поражда опасност от дефиниране на различни по тип и произход конфликти, или дори елементарни различия в мненията и нагласите като кливиджи. Това изправя изследователя пред дилемата, че ако приеме широкото определение за отправна точка, по която да търси и класифицира кливиджите, почти сигурно ще сбърка, тъй като ще дефинира различни конфликти като кливиджи, а ако приеме дефиницията за трите характеристики на кливиджа, то тогава възможността да има такива в новите демокрации почти изчезва.

Стъпка в посока преодоляване на това теоретично противоречие, което неминуемо би имало фактически последици и на емпирично ниво, може да бъде намерена в подхода на Карасимеонов за кливиджите (Карасимеонов, 2006; Karasimeonov, 1999). В своята студия за България

в книгата на Lawson et al. (1999) Карасимеонов предлага една нова типология за кливиджите, по неговите думи, която по-удачно би се вписала в контекста на посткомунистическите демокрации, и считам, че оттук може да бъде открит път за решение на по-горе описаното противоречие. Карасимеонов разграничава четири типа кливиджи: исторически, временни (преходни), актуални и потенциални.

“Историческите са тези, унаследени от предкомунистическото минало, които се появяват отново в посткомунистическата реалност. Преходните кливиджи са тези, които определят партийното формиране и разделения в началната фаза на прехода, но по-късно изчезват или са “погълнати” от нови кливиджи, типични за периода на консолидация на посткомунистическите общества. Потенциалните кливиджи са онези основни въпроси и конфликти в посткомунистическите общества, които са във фаза на формиране и могат да се превърнат в действителни кливиджи като последица от развитието на новата икономическа и политическа система. И новите (актуални) кливиджи са тези, които са продукт на посткомунистическото общество и са достатъчно неизменни да обусловят формирането на партии” (Karasimeonov, 1999).

В основата на това разделение, което прави Карасимеонов, е всъщност времевият диапазон и потенциата за генезис на кливиджите, а не толкова някаква тяхна присъща типологична обособеност, която да определи и рамкира дадени техни съдържателни характеристики. Типологията, в класическия Веберов смисъл, означава наличие на ясно обособени характеристики на даден субект или явление, които са съществени само за него и го различават от други подобни субекти или явления. В този смисъл един “исторически кливидж”, появил се отново в посткомунистическите реалности, би означавало, че е “действителен” и “реален”, същото се отнася и за “потенциалните” и преходни кливиджи — щом ги има, те са реални. Друг основен проблем при подхода на Карасимеонов, поражда самият термин “временен” или “преходен” кливидж, тъй като основната и безспорна характеристика на кливиджите, която е базова и за широкото определение на Лоусън, е, че те са “дълготрайни структурни конфликти”. Това, че някакво противопоставяне, независимо на какво се основава, изчезва скоро след като се появи, категорично би означавало, че не става дума за кливидж.

Въпреки тези проблеми в подхода на Карасимеонов може да се

открие ключът за дефиниране и разпознаване на кливиджите в новите демокрации от Централна и Източна Европа, заложен във възможния генезис на развитие на кливиджите, който Карасимеонов реално предлага. Самият той твърди:

“Тази типология определя само темпорално кливиджите. Тя трябва съответно да бъде допълнена със същностния анализ на съответните кливиджи, получили адекватния си политически израз като повече или по-малко трайна идентичност на значими групи избиратели с определена политическа партия” (Карасимеонов, 2006: 227)

В тази връзка считам, че първоначалното разграничение, което трябва да бъде направено, когато изследваме кливиджите, е между кливидж потенциал и “реален кливидж”. По този начин “историческите”, “преходните” и “потенциалните” кливиджи на Карасимеонов могат да бъдат разгледани като потенциални конфликтни линии, които могат да бъдат трансформирани в истински кливиджи. Казано по друг начин, определението, което ще използвам тук, за това какво е “реален кливидж” ще се основава на подхода за трите характеристики на Бартолини и Мейър, т.е. само при условие, че са налице и трите структурни елемента ще говорим за кливидж, а ако са налице по-малко, ще става дума за “кливидж потенциал”.

3. Методологията

Въпросът за избор на подходяща методология е от изключителна важност за всяко едно изследване. За доказване на основната хипотеза ще използвам два основни изследователски метода: многофакторен регресионен анализ и метода на класификационните дървета.

Многофакторният регресионен анализ цели да установи факторите, които определят структурирането на партийните предпочитания, като ще бъде търсена взаимовръзка между количествени променливи фактори и количествена променлива резултат.

Независимите променливи ще отразяват индикатори, свързани със социалната структура на обществото като възраст, размер на населеното място, социално-икономически статус. Зависимата променлива ще бъде скалата ляво—дясно, чрез която могат да бъдат определени партийните предпочитания на избирателите.

За доказване на поставените хипотези ще използвам т.нар. метод на класификационните дървета и метода Exhaustive CHAID, които обикновено се използват при анализи на риска, откривайки различия там, където ги има. Това е един от най-силните методи за установяване на връзки, които може да работи както с количествени, така и с качествени променливи. След като се зададат независимите променливи, при условие че има различия в резултата, това се показва чрез разклонения на съвкупността, които са в дървовидна форма, а ако няма различие, съвкупната информация остава цяла, т.е. не се получават разклонения.

Методът на класификационните дървета ще бъде приложен, за да бъдат разкрити ценностни различия в партийните предпочитания в България, посредством ликертови скали, които са най-подходящи за изследване на ценностни нагласи.

Данните, които съм обработвал, са от представително изследване, отразяващо проучване на общественото мнение, реализирано от Международната програма за социални изследвания (ISSP). Това е едно авторитетно международно сравнително изследване, в което е включена и България.

4. Резултатите

Анализирайки еволюцията на посткомунистическата партийна система в България, Карасимеонов очертава наличието на две относително различни партийни системи. Първата от тях възниква непосредствено след промените, като се характеризира “предимно с налагането на двуполюсния силно поляризиран модел на партийна система, отличаващ се с доминацията на БСП и СДС” (Карасимеонов, 2006: 105). Втората партийна система започва своето развитие след парламентарните избори през 2001 г., като “придобива контурите на многопартийна система с умерена поляризация” (пак там). Според Карасимеонов “първата партийна система остана безвъзвратно в миналото, а втората тепърва ще се развива със своя специфична динамика” (пак там).

Поради това изложението ще бъде разделено на две части. Първоначално ще бъдат потърсени факторите, които оказват влияние върху структурирането на партийната система на прехода до 2001 г., а след това онези, характерни за постпреходната партийна система.

4.1 Отношението към миналото: основен фактор за структуриране на партийната система на прехода

Характерно за посткомунистическите държави е ниската степен на партийна идентификация от страна на гражданите. Причина за това е, че „много рядко социалната стратификация стои в основата на формирането на партиите. По-скоро партиите бяха създавани често на базата на политизирани становищни различия относно институционални въпроси, а именно желанието, степента и насоките за промяна на режима” (Biezen, 2000: 397).

България не прави изключение от тази обща тенденция, като в началните години на прехода към демокрация българските партии залагаха в много по-голяма степен на символика, базираща се на отношението към комунистическото минало и не толкова на идеологията и партийните програми (Карасимеонов, 2006). Използването на символни идеологеми като “комунизъм-антикомунизъм” бяха основният фактор за партийната идентификация на избирателите¹. Това беше и основният фактор, разграничаващ политическите партии.

За да бъдат установени факторите, които структурират партийните предпочитания на избирателите, ще приложим един модел на многофакторен регресионен анализ, който е в състояние да установи наличието на зависимост между дадени социални характеристики и партийни предпочитания. Два основни фактора, които ще използвам, са трудовият статус на гражданите и степента на урбанизация². Първият фактор има за цел да установи дали социалната стратификация би могла да бъде потенциал за социално-икономически кливидж, а вторият — за кливиджите град—село и център—периферия. Като контролни фактори ще бъдат включени индикаторите възраст и пол. Зависимата променлива в регресионния анализ е петстепенна скала ляво — дясно³, която показва различията в партийните предпочитания.

Резултатите от приложения метод на линейна регресия показват, че факторите не са зависими помежду си, което прави възможно тяхното интерпретиране. Моделът е адекватен, тъй като равнището на значимост е по-малко от избраният риск за грешка.

От таблица 1 се вижда, че статистически значими са факторите възраст и град—село. Най-голямо отчетливо влияние върху резултата

ляво—дясно, отчитащ партийните предпочитания на избирателите, има факторът възраст, като тенденцията показва, че с нарастване на възрастта, партийните предпочитания на избирателите стават по-леви. Вторият значим фактор е този, отчитащ типа населено място, като с придвижването от града към селото избирателите “олевяват”. Това влияние на фактора “град—село” върху резултата показва, че има известен потенци-

Таблица 1

Социално-икономически измерения на партийните предпочитания (многофакторен регресионен анализ)

Модел	Нестандартизирани коефициенти	Стандартизирани коефициенти
	B	Beta
Константа	5.507	
Трудов статус	-.090	-.030
Възраст	-.035**	-.383**
Пол	-.244	-.083
Град-село	-.143*	-.090*

R Square .184

Adj R Square .177

* Коефициентът е статистически значим при риск за грешка 5%

** Коефициентът е статистически значим при риск за грешка 1%

Източник: ISSP 1999. *Social Inequality III*

ал за развитие на кливидж център—периферия.

Факторът “трудов статус” не е статистически значим и не влияние върху партийните предпочитания. Това показва, че в началните години на прехода в българското общество няма предпоставки за социално-икономически или класов кливидж.

Резултатите от регресионния анализ опровергават възможността статусните характеристики да стоят в основата на партийните предпочитания. Въпреки бързото социално разслоение социалната стратификация в България не изгражда ясно изразени класи, които да бъдат условие за развитие на класов кливидж в класическия смисъл на това понятие, заложено в теоретичния модел на Липсет и Роқан (1990 [1967])⁴.

Ето защо потенциал за развитие на кливиджи трябва да се търси

по-скоро в ценностните различия на избирателите, отколкото в дадени социално-икономически различия. Това, че факторът “възраст” се оказва най-съществен за начина, по който гражданите определят себе си идеологически, потвърждава, че отношението към миналото е факторът, структуриращ партийната система на прехода. Това, че по-възрастните са хора с леви убеждения, се дължи до голяма степен на тяхната социализация по времето на комунизма, която неминуемо засяга тяхната ценностна определеност, докато младите, тъкмо обратното, осъждат миналото, приветстват промяната и се идентифицират с антикомунистическата десница.

Това, че главният фактор, който структурираше партийната система, беше отношението към миналото, само по себе си означаваше, че след като този политически дебат приключи, самата партийна система ще промени своите характеристики.

Създалото се впечатление у мнозина политолози, че партийната система в страната се е стабилизирала около ясни алтернативи (Карасимеонов и Константинов, 2000) — показателни за което бяха фактори като електоралната волатилност, която оставаше в едни относително ниски и устойчиви граници (Sikk, 2006), и индекса, измерващ ефективния брой партии, се оказа един мит след резултатите на парламентарните избори през 2001 г.

Тази “псевдо” стабилност на партийната система до 2001 г. се запази за един сравнително дълъг период от време, като главната причина за това бяха забавените реформи, станали повод за партийните противоборства, които рефлектираха върху обществените нагласи и очаквания. Ето защо плурализцията на партийната система в страната след 2001 г. се дължеше на това, че противопоставянето комунизъм—антикомунизъм се беше изчерпало.

4.2 Социално-икономически популизъм vs. либерално-икономическа промяна

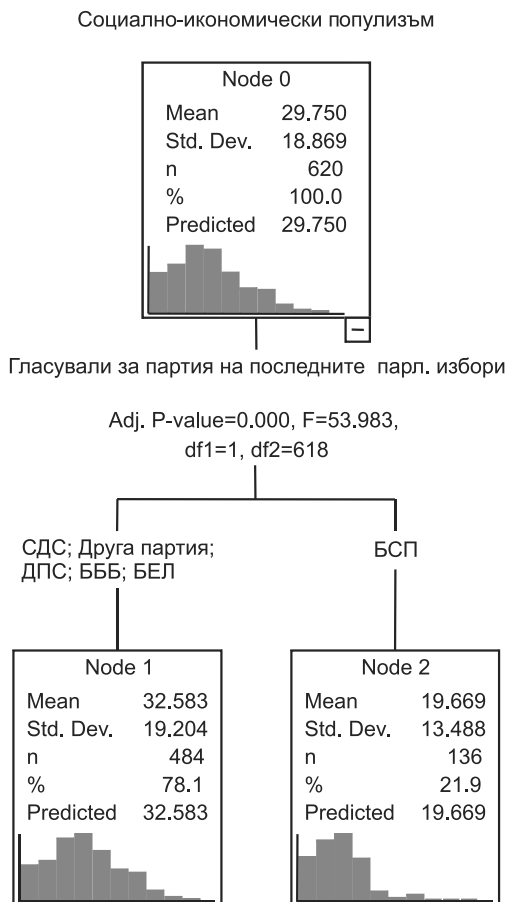
Дебатът комунизъм — антикомунизъм се основаваше и на ценностни различия, най-вече по отношение на обществените нагласи за ролята и мястото на държавата в социално-икономическите отношения — повече или по-малко държавна намеса в тях, което е характерно за

класическото противопоставяне ляво—дясно. Рефлексите от миналото подхранват силен социален популизъм в обществото, който се отразява и на партийните предпочитания на избирателите.

За да разкрия наличието на ценностните различия в партийните предпочитания, съм съставил две подобни скали (фиг. 1 и 2), които са трансформирани в проценти от 0 до 100, за да могат по-лесно да се интерпретират резултатите⁶. Скалата, отразяваща социално-популистките нагласи, показва средна стойност за цялата съвкупност от близо 30%, при стандартно отклонение 19 (фиг. №1). Това означава, че болшинството

Фигура 1

Социално-икономическият популизъм в обществените нагласи (Ликертова скала, представена чрез метода на класификационните дървета)⁵.

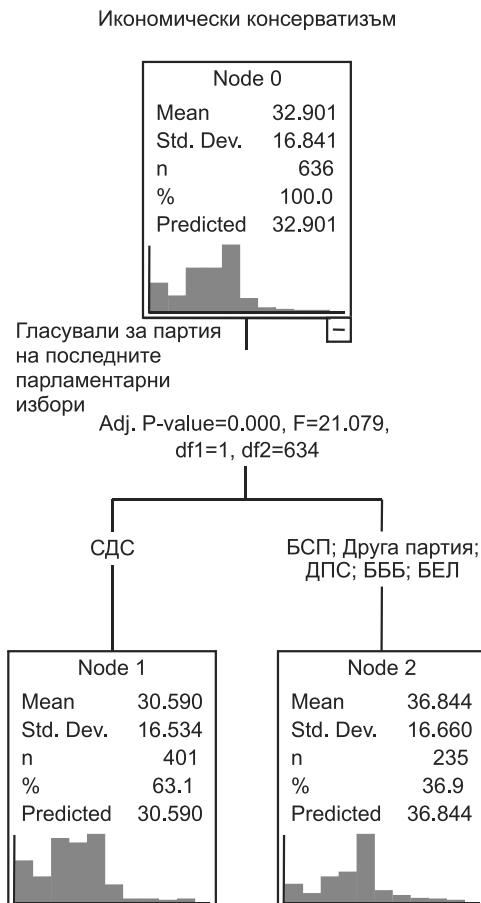

от избирателите по-скоро имат социално-популистки нагласи за развитие на икономиката. След използване на метода на класификационните дървета и въвеждането на партийните предпочитания като независима променлива общата съвкупност се разделя на две подсъвкупности, в едната от които попадат само избирателите на БСП, а в другата — тези на СДС, ДПС, БББ и БЕЛ.

Групата, в която влизат избирателите на БСП, показва средна стойност 19,67, която е далеч по-ниска от средната за генералната съвкупност, като този резултат клони към тези, които са “напълно съглас-

Фигура 2

Икономическият консерватизъм в обществените нагласи (Ликертова скала, представена чрез метода на класификационните дървета⁷.

ни” с предприемането на типично социално-популистки правителствени мерки. Стандартното отклонение също е значително по-малко, сравнено с това в общата съвкупност, показващо, че групата, в която влизат избирателите на БСП, е по-хомогенна в своите оценки.

Групата, в която основна тежест имат привържениците на СДС, показва среден резултат, надвишаващ почти незначително средната стойност за генералната съвкупност в посока отхвърляне на икономическия популизъм. Тази група съставлява 78% от генералната съвкупност, поради което е обяснимо доближаването на нейния резултат до общия.

Ликертовата скала, която отразява нагласи, характерни за икономическия консерватизъм (фиг. 2), показва средна стойност от 33%, което сочи, че гражданите като цяло по-скоро подкрепят използването на подобни мерки. И тук методът на класификационните дървета разделя общата съвкупност на две групи в зависимост от партийните предпочитания. Едната група е съставена изцяло от избирателите на СДС, като средната стойност при нея се отклонява едва с 2% от средната за общата съвкупност, в посока по-голяма подкрепа за политики, характерни за икономическия консерватизъм. При другата група, в която попадат избирателите на БСП, ДПС, БББ и БЕЛ, средната стойност се отклонява от средната за цялата съвкупност с 4%, в посока по-малка подкрепа за консервативни икономически мерки.

Резултатите, показващи нагласите към двата коренно противоположни икономически модела, очертават няколко интересни тенденции. Първата от тях на пръв поглед изглежда парадоксална: българските избиратели като цяло по-скоро приемат използването на социално-популистки мерки в икономиката, но едновременно с това одобряват в почти същата степен и използването на икономическо консервативни политики! Въпреки че партийните предпочитания играят съществена роля, показвайки определени различия, което се видя от начините, по които се оформиха групите след прилагането на метода на класификационните дървета, тази двойствена тенденция се запазва. Донякъде това може да бъде свързано с факта, че изследването, на което се позовавам, е направено в края на 1997 г. и преживяната тежка икономическа криза неминуемо е повлияла върху резултатите.

Вторият съществен резултат е свързан с последователите на БСП, които се асоциират в много по-голяма степен със социално-икономиче-

ския популизъм. Това, че БСП попада в самостоятелна група след разделянето на съвкупността, определяща икономическия популизъм, се явява отлична възможност да се интерпретират нейните резултати в един по-тесен контекст. Групата, която изграждат избирателите на БСП, съставлява 21,9% от общата съвкупност, т.е. това са реалните избиратели на партията след изборите през 1997 г., когато е правено проучването, тъй като независимата променлива, отразяваща партийните предпочитания, е въпросът: “За кого гласувахте на последните парламентарни избори”. Този резултат от 21,9% за БСП се припокрива почти идеално с нейния реален резултат на парламентарните избори след краха на управлението на Жан Виденов, който е 22,1%. Категоричното съгласие за използването на регулационни мерки в икономиката от страна на правителството показва вътрешната ценностна убеденост на избирателите на БСП, че това е правилният път на управление — избирайки отново социално-икономическия популизъм, след като той само година по-рано тотално се е провалил. Ето защо тези избиратели на партията категорично могат да се определят като социално-икономически популисти.

Наличието на силен социален популизъм в обществото има своите исторически основания. С идването на комунистите на власт започва индустриализацията и урбанизацията на страната. Това става не на базата на една естествена закономерност, както в Европа години по-рано, със започването на Индустриалната революция, която отключва пазарните механизми за икономическо развитие и индустриализация, а чрез централизираната намеса на държавата. Централната власт играе ролята на регулатор, който разпределя социалните блага, като по този начин се превръща в активен участник в социалните отношения. Тоталитарният тип политическа система превръща индивидите в “приематели” и пасивни участници в обществените отношения. Индустриализацията и урбанизацията в европейските страни пораждат условия за създаване на индивидуалистична и активистка политическа култура поради политическата и икономическата система, основани на демократичните свободи и пазарни принципи.

В България индустриализацията и урбанизацията на страната са извършени от комунистите в условията на тоталитарна политическа система, в която икономиката е планова и централизирана. Селският егалитаризъм намира добра “почва” за съществуване в комунистиче-

ския тип общество, където богатата се разпределят и пазарните механизми липсват.

Всичко това се отразява на ценностите и нагласите на гражданите след демократичните промени, което рефлектира върху партийните предпочитания на избирателите, което се вижда нагледно от Ликертовите скали.

4.3 Възникване на нов тип кливидж “център — периферия”

Политическите и икономическите промени и реформи, извършени по време на прехода към демокрация, създават условия за промяна в социално-икономическата структура на обществото, което се явява потенциал за възникване на нови кливиджи (Карасимеонво, 2006). Както видяхме в модела, представен в таблица 1, факторът възраст беше този, който оказва най-голямо влияние върху партийните предпочитания на избирателите в годините на прехода. За да се установи дали тази тенденция се запазва и след 2001 г., или е настъпила промяна, ще използвам същия метод на многофакторен регресионен анализ, като този път използваните данни са от международното сравнително изследване ISSP — Citizenship, проведено през 2006 г.

Резултатите от регресионния анализ показват, че факторите, въведени като независими променливи, не са зависими помежду си, което прави възможно тяхното интерпретиране. Моделът е адекватен, тъй като равнището на значимост е по-малко от избрания риск за грешка.

Колоната Beta, показваща стандартизираните регресионни коефициенти в таблица 2, сочи, че този път факторът, който оказва най-голямо влияние върху партийните предпочитания на избирателите, е размерът на населеното място. Следващият по влияние е индикаторът “град — село”, а факторът “възраст”, който беше най-значим при предходния модел на регресионен анализ от таблица 1, този път се нарежда на трето място. Колоната B, отразяваща нестандартизираните коефициенти, показва, че с движението от голямото към малкото по размер населено място партийните предпочитания на избирателите стават по-леви. Нарастването на възрастта също води до по-голямо олевяване. Обратното е валидно за десните партийни предпочитания.

От променливите, с които се търси наличието на социално-ико-

Таблица 1

Социално-икономически измерения на партийните предпочитания⁸

Модел	Нестандартизирани Коефициенти	Стандартизирани Коефициенти
	B	Beta
Константа	3.792	
Възраст	-.016**	-.211**
Пол	-.091	-.035
Град-село	.285**	.308**
Размер на населеното място	-.440**	-.509**
Заети на пълен работен ден	.054	.021
Безработни и пенсионери	-.066	-.026
Дъно - връх	.137**	.181**

R square .194

Adj. R square .183

** Коефициентът е статистически значим при риск за грешка 1%

номически или класови кливиджи, единствено факторът “връх—дъно” оказва влияние върху партийните предпочитания, като с приближаването на “дъното” избирателите олевяват, а с придвижването към “върха” стават по-десни. Останалите два фактора, показващи трудовия статус, не са статистически значими.

Това, че най-голямо влияние върху партийните предпочитания оказват двата индикатора, свързани с размера на населеното място и степента на урбанизация, показва наличието на потенциал за кливидж център—периферия. Този кливидж изглежда ще бъде основна доминираща линия на противопоставяне в бъдеще и ще определя начините, по които ще се структурират партийните предпочитания.

Вместо използването на класови категории мнозина предпочитат да говорят по-скоро за “печеливши” и “губещи” от прехода, които понятия обаче са достатъчно неясни, че да можем да ги наричаме кливиджи

(Lawson et al., 1999). Въпреки това обаче подобно разграничение съществува и несъмнено съдържа определен конфликтен потенциал, който според мен стои в основата на засилването на популизма не само в България, но и в останалите посткомунистически държави.

Резултатите от многофакторния регресионен анализ, представен в таблица 2, могат да бъдат нагледно видяни и на фигура 3 чрез прилагането на метода на класификационните дървета. Въведените независими променливи, като размер на населеното място и себеопределяне в скалата “връх — дъно”, показват потенциала за поява на нов социално-популистски кливидж “център — периферия” чрез своето влияние върху партийните предпочитания, явяващи се зависимата променлива в този случай.

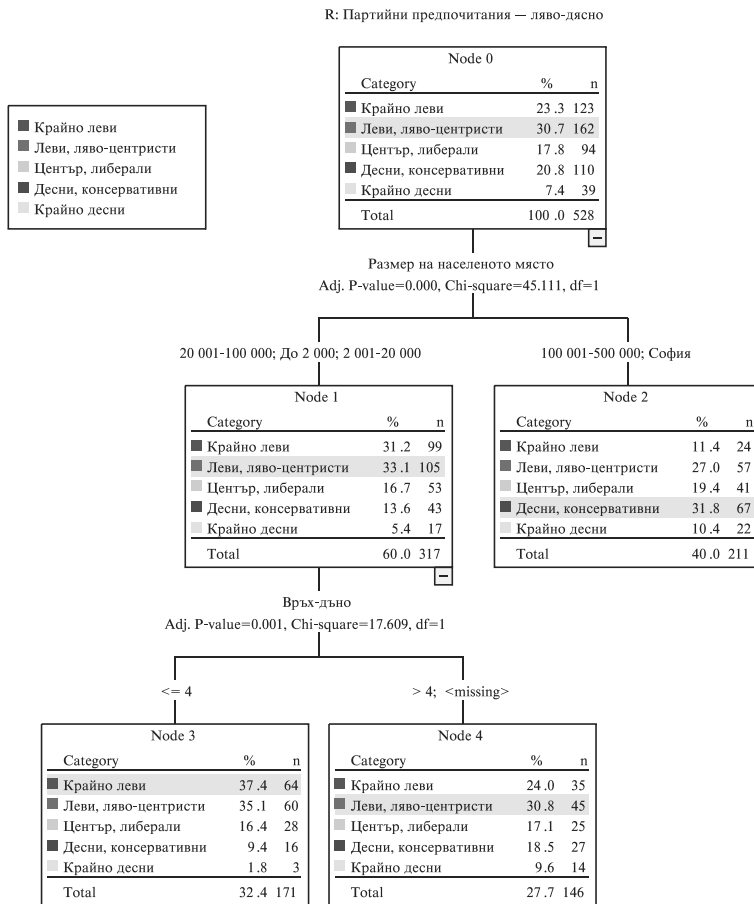
Първият фактор, който оказва влияние върху резултата и разделя общата съвкупност (Node 0), е размерът на населеното място. На базата на този индикатор са обособени две подсъвкупности (Node 1 и 2), като в тази, където са живеещите в по-малките населени места, преобладават левите избиратели (Node 1), а в другата, в която са включени жителите на столицата и тези в градовете между 100 000 и 500 000 души, болшинство имат тези, които определят себе си като дясноконсервативни (Node 2).

Другата независима променлива, отразяваща социално-икономическите различия, чрез скалата “връх — дъно”, оказва влияние върху подсъвкупността на Node 1, където са живеещите в селата, малките градове и тези с размер до 100 000 души и където преобладават левите избиратели. Тази подсъвкупност е разделена на две групи. В едната попадат тези, които подкрепят себе си в скалата с резултат равен на 4 или по-малък от него, т.е. тези, които са по-близо до “дъното”, като тук преобладават “крайно левите” избиратели с 37% (виж Node 3). В другата група са онези с резултат по-висок от 4, т.е. по-близо до “върха” на социалната стълбица, където болшинство имат избирателите, определящи себе си като “ляво—центристи” с 30% (виж Node 4). Това показва, че левите избиратели, които традиционно гласуват за БСП, са разделени на база на фактора “печеливши” и “губещи” от прехода. “Губещите” определят себе си в много по-голяма степен на “крайно леви”, отколкото “спечелилите”, асоцииращи се с умерената левица и социалдемократията.

Тези резултати показват, че в страната има потенциал за нов кли-

Фигура 3

Новият кливидж “център — периферия” — представен чрез метода на класификационните дървета.

Източник: ISSP — Citizenship 2006

видж “център — периферия”. Стана дума вече, че в България социално-популистките нагласи имат силен ценностен потенциал, който изглежда се дължи на изградени културни модели на поведение, идващи от миналото, като този потенциал ще бъде подхранван допълнително от новата глобална социално-икономическа среда след присъединяването към ЕС. Това ще увеличи дистанциите между космополитния “център” и провинциалната “периферия”, което ще бъде свързано със способността за

владее и използване на новите ресурси, предоставени от глобализацията и в частност европейската интеграция. Фактори като високо образование, използване на модерните технологии, способности за прилагане на иновационни решения все повече ще разделят социално българското общество. Това неминуемо ще се отрази на структурно и политическо ниво, израз на което ще бъде формирането на партии, основани на социалния популизъм.

До този момент партията, която акумулираше в себе си подобни социално популистки нагласи, беше БСП. Това, че БСП запази този свой облик толкова дълго, се дължеше до голяма степен на това, че за един голям период от време формално или неформално бившата комунистическа партия беше в опозиция, а тогава, когато управляваше, нейно основно кредо беше социално-икономическият популизъм — търсен и желан от основния електорален контингент на партията, този на социалните популисти.

Ситуацията обаче се промени след социалдемократизирането на БСП, която от партия, спъваща политическите реформи, вече се превърна в партия, извършваща политически и икономически реформи.

Това се наблюдава не само в България, но и в други посткомунистически държави, сега членки на ЕС. В повечето страни приемниците на комунистическите партии са традиционно силни в перифериите. Те обаче сега също са и сред най-твърдите поддръжници на европейската интеграция, поради което няма да могат да продължават по двата пътя, т.е. да бъдат защитници на губещите от реформите, от една страна, и от друга, да бъдат поддръжници на Европейския съюз — основата на повечето от тези реформи.

След изборите през 2005 г. правителството, ръководено от лидера на БСП Станишев, а и самата социалистическа партия залагат повече на прагматизма, отколкото на социалните искания на своите избиратели⁹. Всичко това може да доведе до появата на нова крайно лява популистка партия, тъй като БСП няма да може да изпълнява присъщата си двойствена роля — от една страна, на модерна лява партия, а от друга, на партия, способна да отговори на популистките очаквания на своите избиратели.

Това променя и идеологическия профил на избирателите на БСП, което може да се види на фигура 4. Приложеният метод на класификаци-

онните дървета показва, че БСП поне електорално все още продължава да бъде партия с двойна идентичност, тъй като избирателите ѝ почти поравно определят себе си като “крайно леви” и “ляво—центристи”. Все пак тези, идентифициращи се с “лявоцентризма”, са малко повече от “крайно левите”.

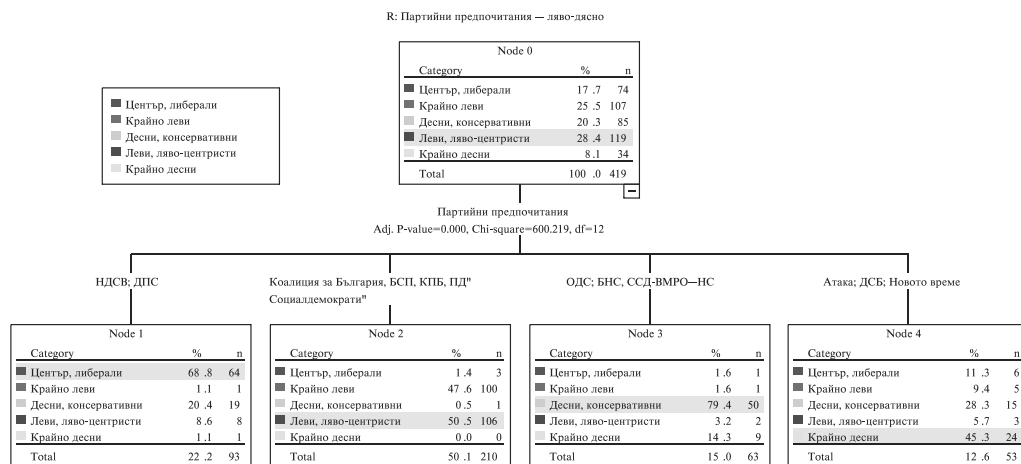
Фигура 4 показва и плурализацията на партийните предпочитания, рефлектиращи и върху партийната система в страната. Общата съвкупност е разделена на четири подгрупи. Освен тази на Коалиция за България, в която основна тежест има БСП и за която вече стана дума, в останалите групи се наблюдава твърде любопитно групиране.

В Node 1 попадат избирателите на ДПС и НДСВ, където болшинство имат тези, които определят себе си като либерали и центристи с резултат близо 69%. Именно либералното себеопределяне на избирателите е причината, поради която ДПС и НДСВ са групирани заедно.

Разцеплението в българската десница показва, че това се дължи и на идеологически различия, а не само на лидерски и личностни противоборства, както обикновено се твърди в публичното пространство. Показателни за това са групиранията в Node 3 и Node 4. В едната група попадат избирателите на СДС и партиите от коалицията БНС (Народен

Фигура 4

Идеологическа самоидентификация на избирателите — модел 2¹⁰.

Източник: ISSP — Citizenship 2006

съюз, Съюз на свободните демократи и ВМРО), като тук най-голям дял имат тези, които се определят като дясноконсервативни — близо 80%.

В другата група са групирани избирателите на Атака, ДСБ и Новото време, като най-много са тези, определящи себе си като крайно десни¹¹. Това, че Атака попада в групата на крайно десните, не е изненада, с оглед на това, че става дума за радикално дясна популистка партия (виж Mudde, 2007).

ДСБ е една консервативна партия, проповядваща умерен национализъм, и това, че нейните избиратели попадат в група, където болшинство имат крайно десните, вероятно се дължи на този факт. Тук изглежда значение оказва и противоборството между СДС и ДСБ за лидерството в дясното пространство, което се отразява и на идентификацията на техните избиратели. Това, че част от избирателите на ДСБ определят себе си като крайно десни, всъщност може да се разбира като “по-десни от десните”. Подобна изглежда е логиката и с партията Новото време. Групирането на нейните избиратели в тази група изглежда се дължи на присъщия икономически неолиберализъм на партията, който остава чужд на умерената традиционна българска десница.

Тези групираня показват и възможните перспективи за развитие на българската партийна система, която все повече ще наподобява партийните системи на западните демокрации, в рамките на конкретни партийни фамилии, поради процеса на европеизация. До голяма степен обаче дали това ще се случи, ще зависи от способността на европейските транснационални партии да бъдат в центъра на политическото съревнование. Перспективите за това обаче засега остават неясни и далечни.

5. Заключение

Целта на статията беше да докаже тенденцията за очертаване на нов тип кливидж “център — периферия”, който ще структурира партийните предпочитания в България занапред. Емпиричните данни представени тук, категорично потвърдиха издигнатата хипотеза.

Исканията към политическия център за по-голямо разпределение на икономически ресурси и инвестиции, в посока периферията, с цел намаляване на нарастващите социално-икономически дистанции между център и периферия, ще се засилват все повече. Изгледите субектът, ар-

тикулиращ тези искания, да бъде партия, основана на социалния популизъм, стават все по-реални, тъй като бившата комунистическа партия, която традиционно играеше подобна роля, вече не може да я изпълнява.

Бележки:

¹Както отбелязва Филип Димитров, премиер на България в периода 1991 - 1992 и лидер на СДС по това време: “Ценностната система, послужила за основа на източноевропейските революции, не можеше да бъде друга освен антикомунизмът. Антикомунизмът отговаряше на два въпроса едновременно: кой е врагът (въпрос задължителен за всяка революция) и каква е целта (формулирайки ценената демократична система с понятия обратни на тези, които характеризират тоталиаризма)” (Димитров, 2003: 17).

²Трудовият статус дели гражданите на работещи и неработещи, като към категорията неработещи спадат безработните и пенсионерите. Факторът град—село: 1 = град; 2 = предградие; 3 = село. Факторът пол: 1 = мъже; 2 = жени. Неотговорилите се изключват от анализа и са кодирани като липсващи.

³Зависимата променлива ляво—дясно е кодирана, както следва: 1 = крайно ляво; 2 = ляво, център-ляво; 3 = център, либерали; 4 = дясно, консервативно; 5 = крайно дясно. Неотговорилите са изключени от анализа и са кодирани като липсващи.

⁴Класовият кливидж в Европа има една много съществена характеристика, която е от голямо значение за неговото структуриране, а именно борбата на работническата класа за политически и граждански права. В този смисъл този кливидж не се дължи само и единствено на икономически фактори, произтекли от индустриалната революция, но и от начина, по който този конфликт получава своята политическа институционализация. Там, където работническата класа получава политически и граждански права преди индустриалната революция, както се случва в Съединените щати например, този кливидж не придобива съществено конфликтно измерение. В страни, където работниците получават политически и граждански права сравнително по-късно и след индустриалната революция, този кливидж има съществено значение за структурирането на партийните системи.

⁵Фигурата отразява две основни променливи — зависимата променлива, наименувана “социално-икономически популизъм”, представлява петстепенна Ликертова скала, трансформирана в проценти, която включва следните пет въпроса, характерни за икономическия популизъм:

1. Какво е мнението Ви за следното твърдение: “Задължение на правителството е да намали различията в доходите между хората с високи и хората с ниски доходи” — “напълно съгласен”, “съгласен”, “нито съгласен, нито несъгласен”, “несъгласен”, “напълно несъгласен” и “не мога да преценя”, която се кодира като липсваща.

2. “Правителството трябва да контролира заплатите със закон” — “напълно съгласен”, “съгласен”, “нито съгласен, нито несъгласен”, “несъгласен”, “напълно несъгласен” и “не мога да преценя”, която се кодира като липсваща.

3. “Правителството трябва да контролира цените със закон” — “напълно съгласен”, “съгласен”, “нито съгласен, нито несъгласен”, “несъгласен”, “напълно несъгласен” и “не мога да преценя”, която се кодира като липсваща.

4. “Финасиране от правителството на проекти за разкриване на нови работни места” — “напълно съгласен”, “съгласен”, “нито съгласен, нито несъгласен”, “несъгласен”, “напълно

несъгласен” и “не мога да преценя”, която се кодира като липсваща.

5. Подпомагане на губещите предприятия от правителството, за да се запазят работните места — “напълно съгласен”, “съгласен”, “нито съгласен, нито несъгласен”, “несъгласен”, “напълно несъгласен” и “не мога да преценя”, която се кодира като липсваща.

⁶В наличната емпирична база данни за България, достъпна за изследователите, намирането на подходящи за Ликертово скалиране категории са доста ограничени. Изработените от мен скали Ликерт са на база данните от Международната програма за социални изследвания (ISSP 1997 — Role of Government III). Дори и в това изследване наличието на достатъчен брой категории, с които да бъдат изградени скалите, които измерват “пазарния либерализъм” и “социално-икономическия популизъм”, бяха ограничени. Поради това в скалата, отразяваща “социално-икономическия популизъм” в нагласите, са включени пет въпроса, докато в тази, разглеждаща “пазарния либерализъм” са три. Това е и причината скалите да бъдат трансформирани от 0 до 100, за да могат коректно да бъдат сравнени резултатите.

⁷Фигурата отразява две основни променливи — зависимата променлива, наименувана “икономически консерватизъм”, представлява петстепенна Ликертова скала, трансформирана в проценти, която включва следните три въпроса, характерни за нагласи, свързани с пазарния либерализъм:

1. “Правителството трябва да съкращава бюджетните разходи” - “напълно съгласен”, “съгласен”, “нито съгласен, нито несъгласен”, “несъгласен”, “напълно несъгласен” и “не мога да преценя”, която се кодира като липсваща.

2. “Намаляване на държавното регулиране на бизнеса” — “напълно съгласен”, “съгласен”, “нито съгласен, нито несъгласен”, “несъгласен”, “напълно несъгласен” и “не мога да преценя”, която се кодира като липсваща.

3. “Подкрепа за промишлеността за разработване на нови изделия и технологии” - напълно съгласен”, “съгласен”, “нито съгласен, нито несъгласен”, “несъгласен”, “напълно несъгласен” и “не мога да преценя”, която се кодира като липсваща.

⁸Променливите са кодирани, както следва: зависимата променлива — партийни предпочитания в скалата ляво—дясно — 1 = крайно ляво; 2 = ляво, център—ляво; 3 = център, либерали; 4 = дясно, консервативно; 5 = крайно дясно, неотговорилите са изключени от анализа и са кодирани като липсващи; независимите променливи: връх—дъно — от 1 до 10 (1 — дъно, 10 — връх); независими променливи: 1 = заети на пълен работен ден, 0 = останалите; 1 = безработни и пенсионери, 0 = останалите; размер на населеното място — 1 = София, 2 = 100 001 — 500 000, 3 = 20 001 — 100 000, 4 = 2 001 — 20 000, 5 = до 2 000, неотговорилите са кодирани като липсващи; град — село — 1 = голям град, 2 = предградие на голям град, 3 = малък град, 4 = село; пол — 1 = мъже, 2 = жени.

⁹Станишев нееднократно е заявявал, че приоритет за правителството са преди всичко финансовата стабилност на страната и не би се поддал на натиск от улицата. Показателни за това са исканията на учителите през 2007 г., прераснали в най-продължителната стачка в България, когато правителството категорично отстояваше позицията си срещу исканията за по-високи заплати.

¹⁰Независимата променлива отразява партийните предпочитания за конкретна партия, а зависимата променлива “идеологическата самоидентификация” в скалата ляво—дясно, кодирани както следва: 1 = крайно ляво; 2 = ляво, център—ляво; 3 = център, либерали; 4 = дясно, консервативно; 5 = крайно дясно. Тъй като тези, които дават отговор, самоопределяйки се в политическото пространство, са по-важни за анализа, отколкото останалите, които не са отговорили, не могат да се самоопределят или дават друг отговор — всички те са кодирани като липсващи и са изключени от анализа. Направих това, за да може класифицирането да бъде точно.

¹¹Тук задължително трябва да бъде направено едно уточнение с термина “крайно десни”. В анкетната карта, която е на английски език, става дума за “far right”, което обикновено на български се превежда като “крайно дясно”. В тази връзка обаче трябва да се направи разграничение от друг един термин, който на български също обикновено се превежда като крайно дясно — “extreme right”. В действителност думите “far” и “extreme” са синоними, които означават на практика едно и също нещо, но в политологичната литература специалистите по тематики, свързани с радикалната десница, правят едно съществено разграничение. Това разграничение е между три термина — “far right”, “extreme right”, “radical right”. “Extreme right” се асоциира с антидемократичното и тоталитарно крайно дясно, чиито проявления са историческите феномени на фашизма и националсоциализма. За разлика от “extreme right”, “radical right” не е антидемократичен, и е термин, с който обикновено се обозначава съвременната радикална десница в Европа. Терминът, който е най-неутрален, е “far right”, поради което се използва твърде често, особено при попълване на анкетни карти, тъй като въвеждането на “extreme right” би превърнало въпроса в “престижен” (повече за това разграничение — виж Mudde, 2007)

Литература:

Димитров, Ф. (2004) Митове за българският преход. Сиела, София.

Карасимеонов Г. (2006) Партийната система в България. Горекс-Прес, София.

Карасимеонов, Г. и Е. Константинов (ред.) (2000) Българските политически партии в навечерието на парламентарните избори. Горекс-Прес, София.

Bartolini, S. and P. Mair (1990) Identity, competition and electoral availability: The stabilization of European electorates, 1885-1985. Cambridge University Press.

Batory, A. and N. Sitter (2004) Cleavages, competition and coalition building: Agrarian parties and the European question in Western and East Central Europe. In: European Journal of Political Research, vol. 43, 523-546.

Biezen, I. van (2000) On internal balance of party power. Party organization in New Democracies. In: Party Politics, vol. 6 (4), 395 — 417.

Karasimeonov, G. (1999) Past end new cleavages in post-communist Bulgaria. In: Lawson K. et al. (eds.) Cleavages, parties, and voters. Praeger, 109-122.

Katz, R. and P. Mair (1995) Changing models of party organization and party democracy: The emergence of cartel party. In: Party Politics, vol. 1 (1), 5-28.

Kopecky, P. (1995) Developing party organization in East-Central

Europe: What type of party is likely to emerge? In: Party Politics, vol. 1 (4), 515-534.

Lawson, K. et al. (eds.) (1999) Cleavages, parties, and voters. Praeger.

Mair, P. (2006) Cleavages. In Katz R. and Grotty W. (eds.) Handbook of party politics. John Hopkins University Press.

Lipset, S.M. and S. Rokkan (1990) Cleavage structures, party system and voter alignments. In: Mair P. (ed.) The West European party system. Oxford University Press, in original 1967.

McAllister, I. and S. White (2007) Political parties and democratic Consolidation in post-communist societies. In: Party Politics, vol. 13 (2), 197-216.

Mudde, C. (2007) Populist radical right parties in Europe. Cambridge University Press.

Sikk, A. (2005) How unstable? Volatility and the genuinely new parties in Eastern Europe. In: European Journal of Political Research, vol. 44, 391-412.